

MORFOLOGINIAI LIETUVIŲ, NORVEGŲ IR SUOMIŲ KALBŲ KAUZATYVAI

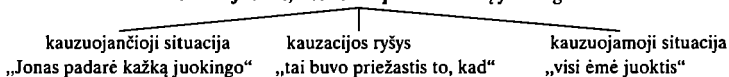
Sigita RACKEVIČIENĖ

1. Morfologinių kauzatyvų semantinės ypatybės

Kauzatyviniai veiksmažodžiai, arba vadinamieji morfologiniai kauzatyvai, yra viena iš kauzacijos raiškos priemonių. Jų reikšmę formuoja du predikatai, žymintys kauzuojančiąją ir kauzuojamąją situacijas. Kai tarp šių predikatų susiklosto priežastinis ryšys, susiformuoja nauja sudėtinė predikatinė reikšmė, nusakanti kauzacinę makrosituaciją (plačiau apie tai žr. Nedjalkov, Sil'nickij, 1969, 5–7; Shibatani, 1976, 1–3; Comrie, 1989, 165; Rackevičienė, 2000a, 2000b). Morfologiniai kauzatyvai iš kitų kauzacijos raiškos būdų išsiskiria savo semantiniu turinimu. Jie dvi skirtingas situacijas ir jas siejantį kauzacijos ryšį nusako vienu žodžiu. Plg.:

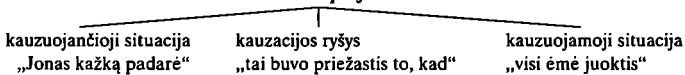
(a) kauzacinės makrosituacijos raiška sudėtinu prijungiamuoju sakiniu:

Visi ėmė juoktis, nes Jonas padarė kažką juokingo.

(b) kauzacinės makrosituacijos raiška sakiniu su morfologiniu kauzatyvu:

Jonas visus prajuokino.

Kauzatyvinį veiksmažodį *prajuokino* sudaro du predikatai („kažką padarė“, „ėmė juoktis“) ir juos siejantis priežastinis ryšys. Sudėtiniame prijungiamajame sakinyje šie predikatai nusakomi dviem atskirais vientisiniais sakiniais, o predikatų jungiantis priežastinis ryšys – sakinius jungiančiu jungtuku.

Morfologiniais kauzatyvais laikytini tik tokie veiksmažodžiai, kurių semantinis komponentas, nusakantis kauzuojantįjį veiksmažodį arba būseną, yra abstraktus ir neapibrėžtas

(plg. Nedjalkov, Sil'nickij, 1969, 10–12; Anderson, 1971, 64–77; Arutjunova, 1976, 147–178; Lyons, 1979, 488–494). Konkrečią leksinę reikšmę jiems suteikia semantinis komponentas, nusakantis kauzuojamąjį veiksmą arba būseną. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos veiksmažodis *juokina* reiškia „kauzuojantysis subjektas kažkokiu neapibrėžtu būdu daro taip, kad kauzuojamasis subjektas juokiasi“. Galima sakyti, kad morfologinių kauzatyvų reikšmė užima tarpinę padėtį tarp abstrakčių gramatiinių ir konkrečių leksinių reikšmių.

2. Morfologinių kauzatyvų tipai lietuvių, norvegų ir suomių kalbose

2.1. Morfologinių kauzatyvų semantikos komponentas, žymintis abstraktų kauzuojantįjį veiksmą arba būseną, paprastai turi tam tikrą formalią raišką, kuri straipsnyje vadinama formaliuoju kauzacijos rodikliu. Pagal šio rodiklio pobūdį lietuvių, norvegų ir suomių kalbų morfologiniai kauzatyvai straipsnyje skirstomi į tokius pagrindinius tipus:

Morfologiniai kauzatyvai

(a) su afiksiniu kauzacijos rodikliu (pvz., <i>kalbėti</i> : <i>kalbinti</i>)	(b) su apofoniniu kauzacijos rodikliu (pvz., <i>lūžti</i> : <i>laužti</i>)	(c) be formaliojo kauzacijos rodiklio (pvz., <i>sriuba verda</i> : <i>mama verda sriubą</i>)

Morfologiniais kauzatyvais su afiksiniu kauzacijos rodikliu laikomi išvestiniai veiksmažodžiai, padaryti morfologinėmis priemonėmis (daugiausia sufiksacija) iš veiksmažodžių arba vardažodžių. **Morfologiniais kauzatyvais su apofoniniu kauzacijos rodikliu** laikomi kauzatyvai, kurie nuo nekauzatyvų skiriasi šaknies balsiais. **Morfologiniais kauzatyvais be formaliojo kauzacijos rodiklio** laikomi kauzatyvai, kurių semantinis komponentas, žymintis neapibrėžtą kauzuojantįjį veiksmą/būseną, formaliai nėra išreikštas. Tokie kauzatyvai savo forma visiškai sutampa su atitinkamos reikšmės nekauzatyvais, jų kauzatyvinė reikšmė išryškėja tik iš konteksto.

Straiptinyje atsiribojama nuo morfologinių kauzatyvų, padarytų iš vardažodžių (*darytis geram* : *gerinti*). Taip pat netiriamos supletyvinės nekauzatyvų ir kauzatyvų poros (*mirti* : *užmušti*; *matyti* : *rodyti*; *kristi* : *mesti*) bei kauzatyvų ir nekauzatyvų poros, atstovaujančios dekauzacijos reiškiniai (*atverti* : *atsiverti*; *keisti* : *keistis*, *plėsti* : *plėstis*).

2.2. **Morfologiniai kauzatyvai su afiksiniu kauzacijos rodikliu** yra pagrindinis kauzacijos raiškos būdas lietuvių ir suomių kalbose. Norvegų kalba teturi išlaikiusi keletą šio raiškos būdo pavyzdžių.

Lietuvių kalboje kauzatyvai padaromi su kauzatyvinėmis priesagomis, paveldėtomis iš baltų prokalbės (-*inti*, -*yti*) arba vėliau atsiradusiomis dėl morfonologinių priežasčių (-*dinti*, -*dyti*), pvz., *juoktis* → *juokinti*, *siūti* → *siūdinti*. Neretai lietuvių

kalbos priesaginiai kauzatyvai be afiksinio kauzacijos rodiklio turi ir apofoninį kauzacijos rodiklį: *grimzti* → *gramzdinti*, *gerti* → *girdyti* (žr. 1 lent.).

Suomių kalboje kauzatyvai padaromi su kauzatyvinėmis priesagomis, paveldėtomis iš finougrių prokalbės, (-*tAA*, -*ttAA*)¹ arba vėliau atsiradusiomis sudėtinėmis priesagomis (-*stAA*, -*istAA*, -*UttAA*, *UUttAA*), pvz., *nauraa* → *naurattaa* „juoktis → juokinti“, *rakentaa* (*rakenna*)² → *rakennuttaa* „statyti → statydinti“. Suomių kalboje yra keletas priesaginių kauzatyvų, turinčių skirtingą nei pamatinis nekauzatyvas šaknies balsį (*palaa* → *polttaa* „degti → deginti“, *nousta* (*nouse-*) → *nostaa* „kilti → kelti“). Tačiau šias poras sudarančių žodžių fonetiniai santykiai yra išimtiniai, jų sąsaja suomių kalbotyroje laikoma fonetiškai neaiškia ir nereguliaria, nes šaknies balsių kaita suomių kalbai nebūdinga (žr. Häkinen, 1990, 135; SSA, 1995, 392, 233) (žr. 1 lent.).

Norvegų kalboje beveik nebėra priesaginių kauzatyvų su senosiomis germanų kauzatyvinėmis priesagomis (*-*ja-*, *-*ia*), jų relikvų liko tik kai kuriose *nynorsk* kalbos bendratyse (žr. 1 lent.). Priesaginiai kauzatyvai *nynorsk* kalboje (taip pat, kaip ir senojoje norvegų-islandų kalboje) nuo nekauzatyvų skiriasi ne tik priesaga, bet ir tam tikra kaitymo paradigma. Nekauzatyvai priklauso stipriajam veiksmožodžių tipui (jų būtasis laikas sudaromas su kitu, nei bendraties, šaknies balsiu), o kauzatyvai – silpnajam veiksmožodžių tipui (jų būtasis laikas sudaromas prie kamieno prijungus tam tikrą kaitybės afiksą). Priesagą *nynorsk* kalboje išlaikė tik kauzatyvų bendraties formos, pvz.:

<i>knekke</i>	<i>knakk</i>	<i>knokke</i>	→	<i>knekkje</i>	<i>knekte</i>	<i>knekt</i>
skilti	skilo	skilęs		skelti	skėlė	skėlęs/skeltas

Bokmål kalboje priesaginių kauzatyvų neišliko. Nukritus priesagai susiformavo kauzatyvai su apofoniniu kauzacijos rodikliu bendraties ir/arba būtojo laiko formoje:

<i>knekke</i>	<i>knakk</i>	<i>knekket/knekt</i>	<i>knekke</i>	<i>knekket/knekte</i>	<i>knekket/knekt</i>
skilti	skilo	skilęs	skelti	skėlė	skėlęs/skeltas

¹ Kaitomojoje žodžio formoje arba išvestiniame žodyje suomių kalbai būdinga balsių harmonija: jeigu visi žodžio kamieno balsiai yra liežuvio priešakiniai, prie jo pridėdamų afiksų balsiai taip pat turi būti priešakiniai, plg. *pienetä* „mažėti“ → *pienentää* „mažinti“, ir atvirkščiai, prie liežuvio užpakalinius balsius (arba bent vieną tokį) turinčių kamienų pridėdami afiksai tik su užpakaliniu balsiu, plg. *suureta* „didėti“ → *suurentaa* „didinti“. Dėl to suomių kalbotyroje darybos formantų balsiai užrašomi didžiosiomis raidėmis, taip nurodant, kad archifonemos /A, O, U/ realizuojamos arba užpakaliniu ([a, o, u]), arba priešakiniu ([ä, ö, y]) balsiu.

² Suomių kalboje žodžiai gali būti vienkamieniai (turintys tik balsinį kamieną, pvz. *riipu-*) ir dvikamieniai (turintys balsinį ir priebalsinį kamienus, pvz. *suuret-* ir *suurene-*). Dėl suomių kalbai būdingos priebalsių kaitos daugumos žodžių balsinis kamienas savo ruožtu dar gali būti dvejopas – su stipriuoju priebalsių kaitos laipsniu (*tunte-*, *rakenta-*) ir su silpnuoju priebalsių kaitos laipsniu (*tunne-*, *rakenna-*). Čia ir kitur skliausteliuose nurodomas kitas, nei bendraties, kamieno variantas.

1 lentelė. Morfologiniai kauzatyvai su afiksiniu kauzacijos rodikliu

Kalba	Darybos priemonės	Pavyzdžiai
Dabartinė lietuvių k.	<i>-inti, -yti (> *-in(ā)-, *-i-)</i> <i>-dinti, -dyti</i>	<i>juoktis → juokinti grimzti → gramzdinti</i> <i>išmokti → išmokyti, gerti → girdyti</i>
Dabartinė suomių k.	<i>-lAA, -tAA (> *-lA-/*δA-,</i> <i>*-tt-/*-kt-/*-pt-)</i> <i>-stAA, -istAA, -UitAA, -UUtAA</i>	<i>suureta → suurentaa nauraa → naurattaa</i> <i>didėti didinti juoktis juokinti</i>
Senoji norvegų-islandų k.	<i>*-ja-, *-ia-</i>	<i>drekka → drekkja hniga → hneigja</i> <i>gerti girdyti linkti, lenkti</i> <i>(skandinti) lenktis</i>
Dabartinė norvegų k.	<i>-je (nynorsk)</i>	Nynorsk <i>knekke → knekkje</i> Bokmål <i>knekke : knekke</i> <i>skilti skelti skilti skelti</i>

Lietuvių ir suomių kalbų morfologiniai kauzatyvai su afiksiniu kauzacijos rodikliu padaromi iš įvairios semantikos intranzityvinių ir tranzityvinių veiksmažodžių, pvz.: liet. *augti → auginti, gerti → girdyti*; suom. *kasvaa → kasvattaa* „augti → auginti“, *juoda → juottaa* „gerti → girdyti“. Dabartinės norvegų kalbos (*nynorsk*) priesaginiai kauzatyvai padaromi tik iš intranzityvinių būsenos/proceso veiksmažodžių, pvz., norv. *knekke → knekkje* „skilti → skelti“. Priesaginių kauzatyvų, padarytų iš tranzityvinių veiksmažodžių, norvegų kalboje neišliko.

Lietuvių kalboje taip pat pastebima priesaginių kauzatyvų, padarytų iš tranzityvinių veiksmažodžių, nykimo tendencija. Tačiau ši tendencija būdinga tik kauzatyvams, padarytiems iš prototipinių tranzityvinių veiksmažodžių³, vadinamiesiems **kuratyvams** (žr. Jakaitienė, 1973, 18; Savičiūtė-Naktinienė, 1995, 114–116; Kytömäki, 1978; Pennanen, 1986), pvz., *kirpdinti, mušdinti, plakdinti, rašydinti, taisydinti*. Jų reiškiamą situaciją dabar linkstama nusakyti aprašomuoju būdu (*kirsdinti → paprašyti ko nors, pasamdyti ką nors nukirsti ką*) arba jie gali būti pakeičiami pamatiniu tranzityviniu veiksmažodžiu (*siūdintis paltą pas siuvėją → siūtis paltą pas siuvėją*). Suomių kalboje kuratyvai tebevartojami aktyviai, pvz., *kirjoituttaa* „rūpintis, kad rašytų“, *korjauttaa* „rūpintis, kad taisytų“, *leikkauttaa* „rūpintis, kad kirptų, pjautų“, *maksattaa* rūpintis, kad užmokėtų“, *pesettää* „rūpintis, kad skalbtų“. Tačiau ir šioje kalboje kai kuriuos kuratyvus kartais gali pakeisti pamatiniai tranzityviniai veiksmažodžiai (*rakennuttaa talonsa* „statydintis namą“ → *rakentaa talonsa* „statytis namą“).

³ Prototipiniais tranzityviniais veiksmažodžiais straipsnyje laikomi tranzityviniai veiksmažodžiai, nusakantys situaciją, kurioje subjektas veikia objektą ir vienaip ar kitaip jį keičia, pvz. *siūti, staisyti, mesti, nešti*. Plg. neprototipinius tranzityvinius veiksmažodžius, nusakancius subjekto ir objekto tarpusavio sąveiką (*susitiikti, vesti* „susituokti“) ir objekto poveikį subjektui (*mylėti, skaityti*).

Taigi dalis kuratyvų praranda savo formliųjų kauzacijos rodiklį ir forma ima sutapti su atitinkamos reikšmės nekauzatyvais. Galima teigti, kad nykstant kuratyvams formuojasi naujas kauzatyvų tipas – kauzatyvai be formaliojo kauzacijos rodiklio.

2.3. Morfologinių kauzatyvų su apofoniniu kauzacijos rodikliu yra tik lietuvių ir norvegų kalbose. Jie sudaro opozicines poras su intranzityviais būsenos/proceso veiksmožodžiais. Suomių kalboje tokių kauzatyvų praktiškai nepasitaiko, nes finougrų kalboms šaknies balsių kaita nebūdinga. Lietuvių ir norvegų kalbų kauzatyvinių veiksmožodžių šaknies balsiai kaitaliojasi pagal iš ide. prokalbės paveldėtą apofonijos modelį, tačiau dėl skirtingų lietuvių ir norvegų kalbų vokalizmo sistemos pokyčių ide. apofonijos modelio realizacija abiejose kalbose dabar gerokai skiriasi (žr. 2 lent.).

2 lentelė. Morfologiniai kauzatyvai su apofoniniu kauzacijos rodikliu

Kalba	Šaknies balsių kaitos	Pavyzdžiai
Dabartinė lietuvių k.	Kiekybinė kaita trumpasis balsis : dvibalsis <i>i : ei, u : au</i>	<i>kisti : keisti dužti : daužti</i>
	Kokybinė kaita ilgasis balsis : dvibalsis <i>y : eife, ū : au</i> mišrusis dvigarsis : mišrusis dvigarsis <i>il, in, ir : el, en, er</i> trumpasis balsis : trumpasis balsis <i>i : e</i> ilgasis balsis : ilgasis balsis <i>y : é</i>	<i>dygti : diegti lūžti : laužti</i> <i>birti : berti kilti : kelti</i> <i>migzti : megzti</i> <i>plyšti : plėšti</i>
	Mišrioji kaita trumpasis balsis : ilgasis balsis <i>i : é</i>	<i>kristi : krėsti</i>
Dabartinė norvegų k.	Kokybinė kaita ilgasis balsis : dvibalsis <i>i : ei, y : øy</i> mišrusis dvigarsis : mišrusis dvigarsis <i>in/yn : en</i> trumpasis balsis : trumpasis balsis <i>i : e, a : e</i> ilgasis balsis : ilgasis balsis <i>a : ø, y : ø, å : ø, o : ø</i>	<i>bite : beite flyte fløyte</i> <i>kašti ganyti plūduriuoti plukdyti</i> <i>springe : spreng</i> <i>sprogti sprogdinti</i> <i>falle : felle ligge legge</i> <i>kristi kirsti gulėti guldyti</i> <i>fare : føre ryke roke</i> <i>vykti vesti rükti rükyti</i>

Morfologiniai kauzatyvai su apofoniniu kauzacijos rodikliu ir atitinkamos reikšmės nekauzatyvai skiriasi ne tik šaknies balsiais, bet ir savo kaitymo paradigmomis. **Lietuvių kalbos** nekauzatyvinių veiksmažodžių esamojo laiko kamienas turi nosinį intarpą *-n-* arba formantą *-st-*, o kamiengalyje – balsį *a*. Būtajame laike nekauzatyvai yra *o* kamieno. Atitinkami kauzatyviniai veiksmažodžiai esamajame laike yra *ia* kamieno, o būtajame laike – *ė* kamieno, pvz.:

<i>kisti, kinta, kito</i>	<i>keisti, keičia, keitė</i>
<i>linkti, linksta, linko</i>	<i>lenkti, lenkia, lenkė</i>

Dauguma **norvegų kalbos** nekauzatyvų priklauso stipriajam veiksmažodžių tipui, o kauzatyvai – silpnajam veiksmažodžių tipui:

<i>ryke, røk, røket</i>	<i>røyke, røykte, røykt</i>
rūkti rūko rūkęs	rūkyti rūkė rūkęs/rūkytas

Kauzatyvams su apofoniniu kauzacijos rodikliu priskirtini ir norvegų kalbos kauzatyviniai veiksmažodžiai, kurie turi tokią pat bendraties formą kaip ir nekauzatyvai, bet skiriasi nuo jų savo kaitymo paradigma. Tokie kauzatyvai neturi apofoninio kauzacijos rodiklio bendraties formoje, bet turi jį būtojo laiko formoje:

<i>brenne, brant, brent</i>	<i>brenne, brente, brent</i>
degti (intr.) degė degęs	deginti degino deginęs/degintas

Kauzatyvų su apofoniniu kauzacijos rodikliu skaičius lietuvių ir norvegų kalbose ribotas ir daugiau jų nebesudaroma. Dabartinėje norvegų kalboje pastebima dalies šio tipo kauzatyvų nykimo tendencija. Norvegų kalbos kauzatyvai, turintys apofoninį kauzacijos rodiklį ne bendraties, o būtojo laiko formoje, pamažu jį praranda. Kaitant nekauzatyvus ir kauzatyvus, vartojamos tos pačios būtojo laiko formos, pvz.:

<i>Madrasser brant.</i>	<i>Sinte fanger brant madrasser.</i> (norv. tekst.)
čiužiniai degė	įpykę kaliniai degino čiužiniai
„Čiužiniai degė.“	„Įpykę kaliniai degino čiužinius.“

Taigi dalis norvegų kalbos kauzatyvų su apofoniniu kauzacijos rodikliu turi aiškų polinkį jį prarasti ir savo forma sutapti su nekauzatyvais. Tokių veiksmažodžių kauzacijos reikšmė išryškėja tik iš konteksto. Galima teigti, kad jie pereina į kitą kauzatyvų tipą – kauzatyvus be formaliojo kauzacijos rodiklio.

2.4. Morfologiniai kauzatyvai be formaliojo kauzacijos rodiklio skirstytini į du potipius: (a) morfologiniai kauzatyvai, neturintys formaliojo kauzacijos rodiklio ir sudarantys opozicines poras su intranzityviniais veiksmažodžiais, (b) morfologiniai kauzatyvai, neturintys formaliojo kauzacijos rodiklio ir sudarantys opozicines poras su tranzityviniais veiksmažodžiais.

2.4.1. Pirmojo potipio morfologiniams kauzatyvams (a) priskirtini kauzatyviniai veiksmoždziai, įeinantys į tokias opozicines poras:

Duona kepa.

Mama kepa duoną.

Pirmasis sakinyus nusako situaciją, kurioje subjektas (*duona*) patiria tam tikrą būsenos pasikeitimą. Antrajame sakinyje kauzuojantysis subjektas (*mama*) veikia kauzuojamąjį subjektą taip, kad šis patirtų tam tikrą būsenos pasikeitimą. Absoliuti dauguma šio potipio kauzatyvų sudaro opozicines poras su intranzityviniais proceso veiksmoždziais ir reiškia proceso kauzaciją.

Veiksmoždzių, reiškiančių ir procesą, ir proceso kauzaciją, rasta visose trijose tiriamose kalbose, bet jų skaičius labai nevienodas. Daugiausia šio potipio kauzatyvų yra norvegų kalboje ir jų skaičius turi polinkį didėti. Tuo tarpu lietuvių ir suomių kalbose rasta vos po kelis tokius kauzatyvinius veiksmoždzius.

Lietuvių kalboje tokiems kauzatyvams priskirtini neišvestiniai veiksmoždziai *virti, kepti, degti* ir išvestiniai veiksmoždziai *siūbuoti, linguoti*. **Suomių kalboje** procesą, ir proceso kauzaciją reiškia neišvestiniai veiksmoždziai *alkaa* „prasidėti – pradėti“, *laskea* „mažėti – mažinti“ bei išvestiniai veiksmoždziai *helpottaa* „lengvėti – lengvinti“, *hämärtää* „temti – temdyti“. **Norvegų kalba** turi apie 80 veiksmoždzių, reiškiančių ir procesą, ir proceso kauzaciją (žr. Sveen, 1990, 119–130; 1993, 95–98): *begynne* „prasidėti – pradėti“, *drukne* „skęsti – skandinti“, *knuse* „dužti – daužti“, *rulle* „riedėti – ridenti“, *stenge* „uždaryti – uždaryti“, *stoppe* „stoti – stabdyti“, *velte* „viršti – veršti“, *øke* „didėti – didinti“, *åpne* „atsidaryti – atidaryti“ ir t. t. (žr. 3 lent.).

3 lentelė. Morfologiniai kauzatyvai, neturintys formaliojo kauzacijos rodiklio ir sudarantys opozicines poras su intranzityviniais veiksmoždziais

Kalba			Pavyzdžiai
Dabartinė lietuvių k.	<i>Degtukas</i> NOM	<i>degė.</i>	<i>Jis degė degtukus vieną po kito.</i> NOM ACC (LKVJŽ, I, 173)
Dabartinė suomių k.	<i>Konsertti</i> koncertas NOM	<i>alkoi.</i> prasadėjo „Koncertas prasidėjo.“	<i>Rastas alkoi konserttinsa.</i> strazdas NOM pradėjo koncertas ACC+pos. pries. „Strazdas pradėjo savo koncertą.“ (NS, I, 52–53)
Dabartinė norvegų k.	<i>Et stort lass</i> didelis krovinys	<i>kan velte</i> gali apvirsti „Didelis krovinys gali apvirsti.“	<i>Liten tue kan velte stort lass.</i> mažas kupstelis gali apversti didelis krovinys „Mažas kupstelis gali apversti didelį krovinį“. (BO, 594)

Norvegų kalboje kauzatyvų, neturinčių formaliojo kauzacijos rodiklio ir sudarančių opozicines poras su intranzityviniais veiksmažodžiais, daugėja. Paprastai jie atsiranda intranzityvinius veiksmažodžius ėmus vartoti kaip tranzityvinius, nors galimas ir atvirkščias procesas. Kaip kauzatyvai vis dažniau vartojami:

(a) nekauzatyvai, besiskiriantys nuo atitinkamų kauzatyvų kaitymo paradigmomis:

<i>brenne</i> ,	<i>brant</i> ,	<i>brent</i>	→	<i>brenne</i> ,	<i>brant</i> ,	<i>brent</i>
degti (intr.)	degė	deges		degti (intr.)	degė	deges
				deginti	degino	deginęs/degintas

(b) kai kurie nekauzatyviniai veiksmažodžiai su priesaga *-ne*:

<i>gulne</i>	→	<i>gulne</i>
gelsti		gelsti
		gelsvinti

Taigi šį kauzatyvų potipį norvegų kalboje galima būtų laikyti produktyviu. Tuo tarpu lietuvių ir suomių kalboms jis, galima sakyti, beveik nebūdingas.

2.4.2. Antrajam morfologinių kauzatyvų (b) potipiui priskirtini kauzatyviniai veiksmažodžiai, įeinantys į tokias opozicines poras:

Kirpėja mane apkirpo.

Aš pasikirpau pas kirpėją.

Pirmasis sakinys nusako situaciją, kurioje subjektas (*kirpėja*) atlieka veiksmą, antrasis sakinys – situaciją, kurioje kauzuojantysis subjektas (*aš*) rūpinasi, kad kauzuojamasis subjektas atliktų veiksmą ir vienaip ar kitaip paveiktų patį kauzuojantįjį subjektą. Antrąjį sakinį galima nusakyti perifrāze: „Aš pasirūpinau, kad kirpėja mane apkirptų“. Visi šiam tipui priklausantys kauzatyvai sudaro opozicines poras su prototipiniais tranzityviniais veiksmažodžiais ir reiškia veiksmo kauzaciją. Jų kauzatyvinė reikšmė išaiškėja tik iš konteksto.

Tokių kauzatyvų rasta visose trijose tiriamose kalbose, tačiau jų nėra daug. Daugelis jų konkuruoja su kitais kauzacijos raiškos būdais.

Lietuvių kalboje jie atsiranda nykstant kuratyvams ir vietoj jų imant vartoti pamatinius tranzityvinius veiksmažodžius, pvz., *pasisiūti paltą pas siuvėją* (= *pasisiūdinti paltą*), *susidėti dantis pas dantistą* (= *susidėdinti dantis*). Nors, kaip jau minėta, **suomių kalboje** kuratyvai tebevartojami aktyviai, kartais jie taip pat pakeičiami morfologiniais kauzatyvais be formaliojo kauzacijos rodiklio, pvz., *rakentaa talonsa* „pasistatyti namą“ (= *rakennuttaa talonsa*). **Norvegų kalboje** šio potipio kauzatyvai išstumia kauzatyvinius veiksmažodinius junginius, nusakančius tokias pat situacijas, pvz., *sy klær hos en skredder* „siūtis drabužius pas siuvėją“ (= *få sydd klær hos en skredder*) (žr. 4 lent.).

4 lentelė. Morfolginiai kauzatyvai, neturintys formaliojo kauzacijos rodiklio ir sudarantys opozicines poras su tranzityviniais veiksmoždziais

Kalba	Pavyzdziai	
Dabartinė lietuvių k.	<i>Dantistas sudėjo dantis</i> NOM ACC	<i>Jis auksinius dančius susidėjo.</i> NOM ACC (LKŽ. II, 455)
		<i>susidėti dantis = susidėti dantis</i>
Dabartinė norvegų k.	<i>En skredder syr klær.</i> siuvėjas siuva drabužiai „Siuvėjas siuva drabužius.“	<i>Han syr klærne sine hos en skredder.</i> jis siuva drabužiai + sav. įvard. priel. + siuvėjas „Jis siuvasi drabužius pas siuvėją.“ (pvz. iš <i>Faarlund</i> 1978: 161)
		<i>sy klærne sine = fã sydd klærne sine</i>
Dabartinė suomių k.	<i>Rakennusyritys rakensi talon.</i> statybinė firma NOM pastatė namas ACC „Statybinė firma pastatė namą.“	<i>Tãiti rakensi talonsa.</i> teta NOM pastatė namas ACC + pos. pries. „Teta pasistatė namą.“ (pvz. iš <i>Pennanen</i> 1986: 170)
		<i>rakentaa talonsa = rakennuttaa talonsa</i>

Analizė rodo, kad naują – kauzacijos – reikšmę paprastai įgauna su tam tikra profesija susijusį veiksmą reiškiantys veiksmoždziai, pavyzdžiui, veiksmoždis *kirptis* be pirminės savo reikšmės „pačiam atlikti veiksmą“ vartojamas ir nauja reikšme „rūpintis, kad kas nors kitas atliktų veiksmą“. Ši nauja veiksmoždzių vartoseną sudaro galimybę formuoti dar vienam kauzatyvų be formaliojo kauzacijos rodiklio potipiui.

3. Išvados

3.1. Lietuvių ir suomių kalbose svarbiausias morfolginių kauzatyvų tipas yra morfolginiai kauzatyvai su afiksinio kauzacijos rodikliu (kauzatyvine priesaga), pvz., liet. *tirpdyti*, suom. *sulattaa* „tirpdyti“. Tuo tarpu norvegų kalboje pagrindiniu morfolginių kauzatyvų tipu laikytini morfolginiai kauzatyvai, neturintys formaliojo kauzacijos rodiklio ir sudarantys opozicines poras su intranzityviniais veiksmoždziais (norv. *begynne* „pradėti, prasidėti“).

Lietuvių ir norvegų kalbose yra kauzatyvų su apofoniniu kauzacijos rodikliu. Jie atspindi indoeuropiečių kalboms būdingą šaknies balsių kaitą, tačiau jų skaičius kalbose yra ribotas ir daugiau jų nebesudaroma. Be šio rodiklio, lietuvių kalbos kauzatyvai gali turėti ir afiksinį rodiklį (liet. *virsti* : *versti*, *dygti* : *daiginti*, norv. *flyte* :

flöte „plukdyti : plūduriuoti“). Tokių kauzatyvų suomių kalboje praktiškai nėra, nes šaknies balsių kaita finougrų kalboms nebūdinga.

3.2. Visose trijose kalbose tam tikriems formaliams tipams priklausantys kauzatyvai turi polinkį prarasti savo formalųjį kauzacijos rodiklį:

Lietuvių kalboje formalųjį rodiklį linkę prarasti kuratyvai (parūpinamieji veiksmažodžiai) – juos pakeičia pamatiniai tranzityviniai veiksmažodžiai (*siūti* = *siūdintis*, *statyti* = *statydintis*). Tokios tendencijos pavyzdžių rasta ir **suomių kalboje** (*rakentaa* = *rakennuttaa* „statyti = statydintis“), nors suomių kalbos kuratyvai vartojami daug aktyviau.

Dabartinėje norvegų kalboje beveik nebėra priesaginių kauzatyvų, bylojančių apie šio tipo kauzatyvų darybą senosiose germanų kalbose. Jie yra virtę kauzatyvais su apofoniniu kauzacijos rodikliu ir kauzatyvais be formaliojo kauzacijos rodiklio. Dabartinės norvegų kalbos kauzatyvus be formaliojo kauzacijos rodiklio taip pat papildo intranzityviniai veiksmažodžiai, kuriuos imama vartoti ir kaip tranzityvinius, (*stilne* „tilti – tildyti“) bei tranzityviniai veiksmažodžiai, įgyjantys dar vieną reikšmę ir taip išstumiantys kauzatyvinius veiksmažodinius junginius (*bygge* = *få bygd* „statyti = pasirūpinti, kad pastatytų“).

Taigi visose trijose tiriamose kalbose atsiranda naujų kauzatyvų be formaliojo kauzacijos rodiklio. Jie vartojami vietoj priesaginių vedinių bei veiksmažodinių junginių. Šios raidos tendencijos rodo, kad kalbose linkstama tam tikras formas, kurių reikšmė aiški iš konteksto bei iš nusistovėjusių visuomeninių santykių, supaprastinti.

MORPHOLOGICAL CAUSATIVES IN LITHUANIAN, NORWEGIAN, AND FINNISH

Summary

The aim of the article is to provide an analysis and comparison of the formal structure of the morphological causatives (causative verbs) in Lithuanian, Norwegian and Finnish. Morphological causatives of these languages are grouped into three types: (a) causatives with an affixal marker of causation, (b) causatives with an apophonic marker of causation, (c) causatives without an overt marker of causation.

The findings of the analysis lead to the following conclusions:

1) In Lithuanian and Finnish, the main type of morphological causatives is causatives with an affixal marker of causation, e.g. Lith. *šokdinti* 'to have sb. dance'; Fin. *tansittaa* 'to have sb. dance'. In Norwegian, on the other hand, the main type of morphological causatives is causatives without an overt marker of causation that form oppositional pairs with intransitive verbs, e.g. *begynne* 'begin; begin sth'.

2) Lithuanian and Norwegian have morphological causatives with an apophonic marker of causation, e.g. Lith. *kilti* : *kelti* 'rise : raise', Norw. *fare* : *føre* 'go somewhere : take sb. somewhere'. Such causatives are not found in Finnish as Finno-Ugric languages are not characterized by root-vowel change.

3) In all three languages, a tendency of losing an overt marker of causation can be noticed. In Lithuanian, affixal causatives derived from transitive verbs (curatives) are often replaced by basic transitive verbs, e.g. *siūdintis paltą* 'to have one's coat made', *siūtis paltą* 'to make one's coat; to have one's coat made'. In Finnish, this tendency can be noticed as well, though Finnish curatives are still used actively. The number of Norwegian morphological causatives without an overt marker is increased by some Norwegian non-causative verbs which are already beginning to be used with one more – causative – meaning, e.g. *stilne* 'calm down; to have sb. calm down'; *farge håret* 'to dye your hair yourself; to have your hair dyed'. These tendencies show that certain meanings, clear from the context and social relations, tend to be simplified.

SUTRUMPINIMAI

- BO – *Bokmålsordboka*, Oslo: Universitetsforlaget, 1994.
 LKVJŽ – *Slūžienė N.* Lietuvių kalbos veiksmožodžių junglumo žodynas 1–2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1994–1998.
 LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas 1–20. Vilnius, 1968–2002.
 norv. tekst. – Oslo universiteto Tekstų laboratorijos (norv. Tekstlaboratoriet ved Universitetet i Oslo) sudarytas norvegų kalbos tekstynas (norv. Oslo-korpuset av taggede norske tekster).
 NS – *Nykysuomen sanakirja* 1–6. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY, 1992.
 SSA – *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), 1995.

LITERATŪRA

- Anderson H. M.*, 1971, *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
Arutjunova, 1976 – Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Москва: Наука.
Comrie B., 1989, *Language Universals and Linguistic Typology*. Oxford: Basil Blackwell.
Faarlund J. T., 1978, *Verb og Predikat*. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget.
Häkinen K., 1990, *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS).
Jakaitienė E., 1973, *Veiksmožodžių daryba*. Vilnius.
Kytömäki L., 1978, *Kuratiivikausatiivit. – Rakenteita*. Turku: Turun Sanomat, 129–150.
Lyons J., 1979, *Semantics* 2. Cambridge: Cambridge University Press.
Nedjalkov, Sil'nickij, 1969 – Недялков В. П., Сильницкий Г. Г. Типология каузативных конструкций. – Холодович А. А. (ред.) *Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив*. Ленинград: Наука, 5–19.
Pennanen E. V., 1986, *On the So-called Curative Verbs in Finnish. – Finnisch-Ugrische Forschungen* 47 (2–3), 163–182.
Rackevičienė S., 2000a, *Kauzacijos samprata lingvistikoje. – Kalbotyra* 48 (1)-49 (1), 103–110.
Rackevičienė S., 2000b, *Lietuvių kalbos kauzatyvinių veiksmožodžių reikšmės ypatybės. – Lietuanistika*, t. 3–4 (43–44), 26–34.
Savičiūtė-Naktinienė G., 1995, *Lietuvių ir kitų indoeuropiečių kalbų kauzatyvų raidos polinkiai. – Lietuvių kalbotyros klausimai* 33, 110–123.

Shibatani M. 1976, The Grammar of Causative Constructions: a Conspectus. – Syntax and Semantics 6: The Grammar of Causative Constructions, 1–40.

Sveen A., 1990, Transivitetsvekslinger i norsk. Pseudointransitiver og ergativer. Magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.

Sveen A., 1993, Transivitet og objekt i norsk grammatikk. – Maal og minne 1–2, Særtrykk.

Lietuvos teisės universitetas
Užsienio kalbų katedra

Įteikta
2002-12-13